

**SCIENTIFIC PAPERS
OF THE UNIVERSITY OF PARDUBICE**
Series C
Institute of Languages and Humanities
5 (1999)

**ANGLICKÝ POŘÁDEK SLOV - ČESKÝ PÁD:
SIGNÁLY STUPNĚ KONTROLY NAD DĚJEM**

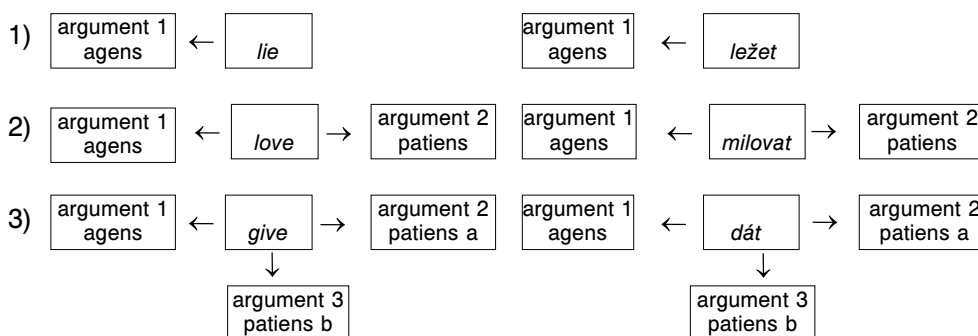
Šárka Čáňová

Ústav jazyků a humanitních studií Univerzity Pardubice

1. ÚVOD

Současné lingvistické teorie převážně vycházejí z poznání, že při analýze věty nelze oddělovat hledisko důsledně formální (syntaktické) od významového (sémantického).

Je možné říci, že sémantická reprezentace věty vyplývá z hloubkové struktury a lze ji považovat za univerzální pro všechny jazyky, neboť vychází z reality, kterou chceme pojmenovat. Znamená to tedy, že počet argumentů u slovesa je dán významem aktivity, kterou toto sloveso pojmenovává. Zároveň i sémantické charakteristiky těchto argumentů vyplývají z mimojazykové reality a jsou na konkrétním jazyku nezávislé. Pro příklad uveďme některá slovesa s argumenty v angličtině a češtině.

Z výše uvedených příkladů je patrné, že sémantická reprezentace bude v obou jazycích shodná, neboť je univerzální a jazykově nezávislá. Syntaktické funkce jednotlivých argumentů se však liší, neboť jsou na konkrétních jazycích závislé a pro ně specifické. Argument 1 – agens může tedy v jednom jazyce plnit funkci subjektu (vyskytuje se v subjektivém pádu – nominativu), v jiném jazyce plní funkci objektu

(vyskytuje se v objektovém pádu – akuzativu, dativu, genitivu apod.). Otázkou je, do jaké míry lze zobecnit souvislosti mezi sémantickou reprezentací a syntaktickou funkcí v daném jazyce, zda lze vytvořit obecně platná pravidla postihující všechny typy výpovědí.

2. PRINCIP KONTROLY V ANGLIČTINĚ (“CONTROL-FOCUS INTERLOCK“)

Následující část se věnuje právě tomuto problému, omezuje se přitom na případy nominálních frází (bezpředložkových) v anglických aktivních větách.

2.1 TERMÍN “SUBJEKT“

Vyděme z teorie vzájemné provázanosti kontroly a ohniska (“Control-Focus Interlock“). Jedním z impulsů ke vzniku této teorie rozvíjené na Columbia University, New York byly problémy při snaze vymezit termín podmět (“subject“). William Diver v úvodu ke Columbia University Working Papers in Linguistics no. 7, 1982 upozorňuje na fakt, že tento pojem je používán ve třech různých rovinách: gramatický podmět (pokud mluvíme o jeho syntaktických charakteristikách), logický podmět (což je vlastně sémantické vymezení a znamená většinou totéž co agens) a psychologický podmět (je to, o čem věta vypovídá, neříká nic o jeho gramatických charakteristikách). Je jasné, že termín subjekt nelze jednoznačně vymezit. Z toho plynou komplikace při analýze vět jako:

- (4) *There is a new announcement on the noticeboard.*
- (5) *It is important to warn everybody in advance.*
- (6) *Being a witness was very difficult for her.*

Ve větě (4) není jasné, zda za podmět považujeme *there* nebo *a new announcement*. Podle vymezení gramatického podmětu splňuje některé charakteristiky *there*, jiné zase *a new announcement*, navíc za logický podmět budeme považovat *a new announcement*. U příkladu (5) jde jednoznačně o protiklad mezi vymezením gramatického podmětu, což je *it*, a podmětu logického, což je *to warn everybody in advance*. Problematickou se ovšem jeví skutečnost vůbec identifikovat ve větě dva podměty. Věta (6) je ukázkou psychologického podmětu: *being a witness*.

2.2 POŘADÍ PARTICIPANTŮ V ANGLIČTINĚ

Právě z důvodu těchto nevyjasněností stoupenci Columbia School upouštějí od používání těchto termínů tradiční gramatiky. Při zkoumání zákonitostí pořádku slov v anglické větě tuto rozdělují na části, které jsou vymezeny z hlediska sémantického a ne z hlediska syntaktického jako tradiční termíny. Věta se dělí na části označující děj (tradičně jde o přísudek, nebo slovesnou frázi), části označující entitu, nebo jinak participanta tohoto děje (tradičně jde o podmět a předmět, případně nominální frázi). Tyto dvě části ve větě představují hlavní informaci. Dále tato hlavní informa-

ce může být doplněna vedlejší, extra-informací o okolnostech děje (tradičně jde o příslovecná určení, případně předložkové a adverbialní fráze). Jednotlivé části jsou ve větě uspořádány v určitém pořadí a toto pořadí je signálem nesoucím určitý význam. O jaký význam jde, je patrné z následujících příkladů.

- (7) *I read the children a story.*
- (8) *The teacher gave the class a long assignment.*
- (9) *The judge spared her the embarrassment of having to testify publicly.*
- (10) *Jack wrote a letter.*
- (11) *The avalanche destroyed the house.*
- (12) *This piece of string will tie two parcels.*⁽¹⁾
- (13) *The smell of whiskey almost turned her stomach.*⁽²⁾
- (14) *The door closed.*
- (15) *The kids were sitting on the bench.*

Jaké obecné pravidlo lze stanovit pro pořadí částí věty označujících participanty děje? Rozhodujícím kritériem je stupeň kontroly jednotlivých entit nad zmiňovanými dějem. To znamená, že ve větě (7), (8) a (9), kde jsou zmiňováni tři participanti, vždy ten první má daný děj nejvíce pod kontrolou, druhý méně, ale přece jen je aktivnější než třetí participant, který je nejpasivnějším účastníkem děje. Konkrétně v případě věty (7) to znamená, že jde o děj *čtení*, *I* je v tomto ději nejaktivnější, kontroluje ho, *the children* jsou účastníky, kteří tuto aktivitu čtení vyprovokovali (motivovali), ale nemají tak vysoký stupeň kontroly nad ní. A poslední participant *a story* je naprosto pasivní.

Stejný význam nese pořádek slov i ve větách (10) až (13). Pouze s tím rozdílem, že jsou zde zmiňováni pouze dva participanti. Přitom není podstatné, jaké konkrétní charakteristiky lze těmto participantům přiřadit: agentivní (10), kauzativní (11) apod. Ve všech případech je však první zmiňovaný participant charakterizován vyšším stupněm kontroly nad dějem než druhý. Je jasné, že ve větě (10) *Jack* ovlivňuje děj více než *a letter*, ale platí to i pro věty následující, kde se jedná o neživotné participanty. Ve větě (12) je děj *tie* ovlivněn daleko více participantem *the piece of string* než *two parcels*. Stejně tak ve větě (13) je děj *turn* ovlivněn více participantem *the smell of whisky* než participantem *stomach*.

2.3 OHNISKO VÝPOVĚDI

V příkladech (14) a (15) je pojmenován pouze jeden participant. Nelze tedy mluvit o relativním stupni kontroly nad dějem jako u předchozích příkladů. V tomto případě má pořádek slov další význam, který je se stupněm kontroly provázán, a to je ohnisko informace. Entita zmiňovaná před dějem je v ohnisku zájmu mluvčího, a tedy i adresáta, entity uvedené za dějem stojí mimo ohnisko. V případě, že se jedná o děj, který má pouze jednoho participanta, jako v případě věty (15), je tento vždy v ohnisku. Pokud se ovšem hovoří o ději, který může mít více participantů a mluvčí se rozhodne zmínit pouze jednoho, přenesse na něj ohnisko informace, které by při vyjádření všech participantů leželo na jiné entitě. Ve větě (14) se mluvčí rozhodl nezmiňovat agenta, který by jinak musel být v ohnisku výpovědi.

^{1,2)} Příklad převzat z Dušková, L., *Syntax současné angličtiny, sbírka textů a příkladů k syntaktickému rozboru*.

2.4 RELATIVITA STUPNĚ KONTROLY

Relativní stupeň kontroly nad dějem je možné demonstrovat také na následujících příkladech. Vezmeme v úvahu jeden děj s týmiž účastníky: děj *leave*, participant α *Jane*, participant β *Tom*. Konkrétní realizace věty může mít dvě podoby:

(16a) *Jane left Tom.*

(16b) *Tom left Jane.*

Obě věty se skládají ze dvou částí označujících účastníky děje a jedné části označující děj samotný. Pořadí částí označujících participanty signalizuje míru jejich vlivu na danou událost. Z příkladů (16a) a (16b) je patrné, že participant stojící ve větě více vlevo, má větší stupeň kontroly nad dějem: Ve větě (16a) je to *Jane*, kdo opustil *Toma*, je tedy aktivnější a *Tom* je pouze pasivním účastníkem, trpítelem v tomto případě. *Jane* je tedy agens, *Tom* patiens. Ve větě (16b) se jejich role vymění: *Tom* je agens, má kontrolu nad dějem, *Jane* je patiens, je pouze pasivní účastník.

Lze tedy zobecnit tento fakt a říci, že čím vyšší stupeň kontroly nad dějem daný participant má, tím více vlevo je ve větě umístěn. Princip kontroly je dále provázán s principem ohniska, což znamená, že před pojmenováním děje stojí participant, který je v ohnisku dané výpovědi. Ostatní, stojící vpravo od děje, jsou mimo ohnisko. Vzhledem k tomu, že v ohnisku se může vyskytovat pouze jedna entita, znamená to, že před dějem může stát pouze jeden participant.

Typický rys této teorie, a to relativitu stupně kontroly, je možné demonstrovat na následujících příkladech:

(17a) *Jack ordered the bodyguard a drink.*

P_1 D P_2 P_3

(17b) *Jack ordered the bodyguard.*

P_1 D P_2

(17c) *Jack ordered a drink.*

P_1 D P_2

Věta (17a) a (17c) jsou jednoznačné: (17a) představuje fázi I, kdy mluvčí označuje 3 participanty děje, a tudíž P_1 má vysoký stupeň kontroly nad dějem, P_2 střední a P_3 nízký. Stejný význam je obsažen i ve větě (17c), kde se pouze mluvčí rozhodl nezmiňovat participanta se středním stupněm kontroly. *Jack* je vždy tím, kdo objednává, a *a drink* tím, co je objednááno. Vzhledem k tomu, že jsme na počátku řekli, že pozice entit ve větě vyjadřují relativní stupeň jejich kontroly nad dějem, musíme větu (17c) interpretovat: P_1 má vyšší stupeň kontroly, P_2 má nižší stupeň kontroly (nikoli vysoký a nízký).

Důkazem relativity stupně kontroly je věta (17b). Její konkrétní význam závisí na kontextu, vytržená z tohoto kontextu je tedy dvojnásobná. První význam je odvozen od (17a), kdy si *the bodyguard* ponechává stejnou sémantickou charakteristiku, ve větě (17a) i (17b) je tedy tím, pro koho je něco objednááno. Druhý význam odpovídá sémantickému rozložení obdobnému větě (17c). Znamená to, že *the bodyguard* už není tím, pro koho se něco objednáává, ale stává se tím, co je objednááno (stejně jako *a drink* ve větě (17c)). Pro teorii kontroly jsou však tyto významy irelevantní. Pořadí entit vypovídá o jejich relativním stupni kontroly nad dějem a to je v obou možných interpretacích věty (17b) shodné: P_1 má vždy vyšší stupeň kontroly nad dějem než P_2 .

2.5 “CONTROL-FOCUS INTERLOCK“ JAKO KRITÉRIUM PRO POSOUZENÍ GRAMATIČNOSTI

Na následujících příkladech je možné objasnit, proč jsou některé věty z důvodu pořádku slov negramatické, a tudíž neodpovídající systému anglického jazyka.

(18a)   *Peter*   *gave*   *Alice*   *a book.*
                   P₁   D   P₂   P₃

P ₁	P ₂	P ₃
vyšší	← stupeň kontroly děje →	nižší

(18b)   **Alice*   *gave*   *Peter*   *a book.*
                   P₂   D   P₁   P₃

Tato věta je negramatická, pokud má zachovat stejný význam jako věta (18a). Teoreticky je samozřejmě přijatelná, nikoli však jako transformace věty (18a). Vzhledem ke změněnému pořadí se mění i stupeň kontroly nad událostí, a proto by v tomto případě *Alice* byla tím, kdo má nejvyšší vliv na děj, fungovala by jako agens a jednalo by se o úplně jinou realitu.

(18c)   **Peter*   *Alice*   *gave*   *a book.*
                   P₁   P₂   D   P₃

(18d)   **Peter*   *Alice*   *a book*   *gave.*
                   P₁   P₂   P₃   D

V příkladech (18c) a (18d) je sice zachováno pořadí odrážející stupeň vlivu jednotlivých participantů na děj, ale není dodržen druhý požadavek, totiž že pouze jeden participant může ležet v ohnisku výpovědi.

(18e)   **A book*   *gave*   *Peter*   *Alice.*
                   P₃   D   P₁   P₂

(18f)   **A book*   *gave*   *Alice*   *Peter.*
                   P₃   D   P₂   P₁

(18g)   **Peter*   *gave*   *a book*   *Alice.*
                   P₁   D   P₃   P₂

(18h)   **Alice*   *gave*   *a book*   *Peter.*
                   P₂   D   P₃   P₁

(18i)   **Peter*   *a book*   *Alice*   *gave.*
                   P₁   P₃   P₂   D

(18j)   **A book*   *Peter*   *gave*   *Alice.*
                   P₃   P₁   D   P₂

... ..

Všechny ostatní transformace věty (18a) jsou negramatické, v angličtině nepřijatelné, neboť porušují princip relativní pozice ve větě, mající význam klesajícího stupně vlivu směrem zleva doprava, nebo porušují princip výskytu pouze jedné entity v ohnisku výpovědi, případně porušují principy oba. Znamená to tedy, že reálná situace *dávání*,

kdy *Peter* je tím, kdo dává, *Alice* je tím, kdo přijímá, a *a book* je tím, co je dáváno, může být v angličtině realizována pouze jedním způsobem. Nemluvíme zde ovšem o dalších funkcích pořádku slov kromě signálu o kontrole a ohnisku.

2.6 PARTICIPANTI A OKOLNOSTI

Je třeba připomenout, že výše popsaná teorie se týká pouze částí vět označujících participanty, nikoli okolnosti děje - pokud použijeme tradiční terminologii, týká se pouze nominálních frází. Podle Huffmana je totiž v angličtině jakákoli předložka signálem, že se nejedná o pojmenování účastníka děje, a tedy o hlavní informaci, ale o okolnost, která je extra-informací. Ukažme si to na následujících příkladech.

- (19a) *I looked at John.*
(19b) *I looked John in the eyes.*
(20a) *I watched for John.*
(20b) *I watched John.*³⁾

Huffman zdůvodňuje rozdíly mezi těmito příklady následujícím způsobem: Ve větách bez předložky jde o pojmenování dvou participantů, neboť v (19b) i (20b) se participant *I* snaží získat kontrolu nad druhým participantem *John*. Naproti tomu ve větách (19a) a (20a) je *John* pouze okolností děje, označuje směr, kterým se participant *I* dívá ve větě (19a), a někoho, kdo ani nemusí být přítomen ve větě (20a). V obou větách (19a) a (20a) není žádný úmysl získat nad *Johnem* kontrolu nebo demonstrovat vyšší stupeň kontroly nad tímto dějem. Naproti tomu věty (19b) a (20b), kde je *John* účastníkem děje, vyjadřují úmysl P_1 demonstrovat vyšší stupeň kontroly nad *Johnem*.

Významově poněkud odlišný, ale principiálně shodný je následující příklad:

- (21a) *The horse jumped the fence.*
(21b) *The horse jumped over the fence.*

Aplikujeme-li teorii kontroly, můžeme říci, že v (21a) mluvčí hovoří o dvou účastnících se záměrem demonstrovat rozdílnou míru kontroly nad označovaným dějem: *the horse* má větší vliv na akci skákání než *the fence*. Naproti tomu ve větě (21b) je pojmenován pouze jeden participant děje a po předložce následuje pouze extra-informace specifikující místo děje. V tomto případě mluvčí nepokládá *the fence* za účastníka akce, ale pouze za místo, kde se děj odehrává. Komunikativní hodnota obou vět je tedy rozdílná, přestože lexikální jednotky jsou téměř shodné. Jsou jim však přiřazeny rozdílné role v tomto konkrétním ději.

2.7 KONTROLA A OHNISKO

Věta (14) je příkladem na provázanost principu kontroly s principem ohniska. V případě, že bychom zmínili dva participanty, dostala by se entita *the door* mimo ohnisko výpovědi. Pořadí členů v této větě tedy není signálem relativního stupně kontroly nad dějem, neboť při jednom účastníkovi je tento význam irelevantní. Po předsunutí fráze *the door* před označení děje pořádek slov signalizuje, že tato část je v ohnisku. Obdobný postup je možný u mnoha dalších anglických sloves:

---

3) Příklady (19a,b) a (20 a, b) převzaty z Huffman, A., *Modern English: A Columbia School Grammar*, New York, 1992.

- (22a) *The teacher split the group.*
 (22b) *The group split.*
 (23a) *I rang the bell.*
 (23b) *The bell rang.*

Ve všech obdobných případech tím, že mluvčí nezmíní aktivnějšího participanta, přesune do ohniska toho, který má ve větách (22a) a (23a) nižší stupeň kontroly nad dějem, a proto původně v těchto větách stojí mimo ohnisko výpovědi.

Dalším způsobem, jak tohoto efektu dosáhnout, je samozřejmě použití pasivní konstrukce. To ale vyžaduje podrobnější samostatnou analýzu. Zde se budeme zabývat pouze případy tradičně nazývanými činný rod slovesný.

2.8 PROVÁZANOST KONTROLY A OHNISKA

Celá teorie vzájemné provázanosti těchto dvou principů se podle Huffmana odráží v následující tabulce:

Fáze I: 3 participantů (P₁ D P₂ P₃)

	vysoký	P ₁	v ohnisku	
stupeň kontroly	střední	P ₂	mimo ohnisko	ohnisko
	nízký	P ₃	mimo ohnisko	

Fáze II: 2 participantů (P₁ D P₂)

stupeň	vyšší	P ₁	v ohnisku	ohnisko
kontroly	nižší	P ₂	mimo ohnisko	

Fáze III: 1 participant (P₁ D)

stupeň kontroly	jákýkoli	P ₁	v ohnisku	ohnisko
-----------------	----------	----------------	-----------	---------

3. PRINCIP KONTROLY V ČEŠTINĚ

Vyjádření míry kontroly nad dějem je pro komunikaci zásadní, a jak je vidět, je jedním z konstitutivních prvků při tvorbě věty. Stejnou potřebu má samozřejmě i mluvčí jiného jazyka než angličtiny, v našem případě češtiny. Stejně tak bude do pronesené věty chtít zabudovat informaci o stupni aktivity jednotlivých participantů. Vzhledem k charakteru českého jazyka však signálem tohoto významu nemůže být pořádek slov jako v angličtině. Nabízí se jiný signál, a tím je pád fráze označující participanta.

3.1 PARTICIPANTI A OKOLNOSTI

Prvním úkolem bude odlišit fráze pojmenovávající participanty od těch, které pojmenovávají okolnosti. Pokud bychom uplatnili pro češtinu stejný přístup jako použil Huffman pro angličtinu, znamenalo by to, že veškeré pády prosté (s výjimkou

vokativu) označují participanty a pády předložkové okolnosti. Je to přístup naprosto odlišný od tradiční gramatiky, která mluví o předmětu (participantu děje) v pádě prostém i předložkovém a o příslovecném určení (okolnosti děje) rovněž v pádě prostém i předložkovém. Přestože je v tradiční gramatice prostý pád pokládán za typický pro pojmenování participantů a předložkový pro pojmenování okolností, nejsou tato použití jednoznačně oddělena.

Pokusme se tedy rozdělit pády na prosté, a tedy označující výhradně participanty, a předložkové, označující výhradně okolnosti. Uplatníme-li stejný úhel pohledu jako Huffman u *watch sb/watch for sb* nebo *look at sb/look sb in the eyes*, můžeme obdobně vysvětlit rozdíl mezi následující dvojicí vět.

(24a)	Otec	se smál	svému synovi.
	P ₁	D	P ₂
(24b)	Otec	se smál	na svého syna
	P ₁	D	O

V případě (24a) jde o výpověď o ději se dvěma participanty, kde se P₁ snaží demonstrovat vyšší stupeň kontroly, než má P₂. Oproti tomu ve větě (24b) je *na svého syna* pouze okolnost děje, označuje pouze směr, kterým se *otec* usmíval, a nesnaží se tudíž demonstrovat vyšší stupeň kontroly, neboť je zde jediným participantem. Obdobně bychom zdůvodnili rozdíl mezi (25a) a (25b). Tradiční gramatika má však odlišný náhled, neboť obě věty (24) považuje za pojmenování participantů (předmět) a obě věty (25) za pojmenování okolností (příslovecné určení).

(25a)	Ženich vedl nevěstu ulicí.
(25b)	Ženich vedl nevěstu po ulici.

3.2 PŘEDMĚT A PŘÍSLOVECNE URČENÍ

Zde se jeví užitečné zmínit nejfrekventovanější definice používané v tradiční české gramatice k vymezení pojmů předmět a příslovecné určení.

“Předmět je tvarově řízené určení slovesa vyjádřené syntaktickým adjektivem. Tvarová řízenost záleží v tom, že nadřízený člen určuje předmětovému podstatnému jménu jeho pádovou formu. Ta je prostředkem, kterým se signalizuje syntaktická závislost předmětu na slovese, ... sémantická složka pádů ustupuje do pozadí.“ (s. 136, Bauer, Grepl)

“Příslovecné určení rozvíjí sloveso, a to udáním okolnosti časové, místní, způsobové nebo příčinné povahy. ...Nejsou to pády vazebné (syntaktické), je nutno je chápat sémanticky a funkčně synonymní s adverbii.“ (s. 145, Bauer, Grepl)

“Příslovecné určení rozvíjející syntaktickosémantickou strukturu slovesa někdy hraničí s předmětem. V zásadě jsou však tyto větné členy od sebe zřetelně odlišeny. Vztah mezi slovesem a předmětem je těsnější než mezi slovesem a příslovecným určením. ... Na sémantické rovině předmět představuje účastníka slovesného děje, zatímco příslovecné určení vyjadřuje určení okolnostní.“ (s. 447, Dušková 1988)

Posledně citovaná věta do značné míry koresponduje s Huffmanovou teorií, avšak v tradičním přístupu již tak důsledně uplatňována není. Ilustrujme tedy některé sporné případy u jednotlivých pádů v češtině.

3.3 PÁDY OZNAČUJÍCÍ PARTICIPANTY

Nominativ se v tomto světle nejvíce jeví jako problematický, neboť ve všech případech označuje participanta děje, tradičně jde o podmět.

Genitiv je taktéž pokládán za pád označující participanta. Bauer, Grepl uvádí příklady, které jsou většinou sémanticky omezené na skupiny: cíle a dotyku, odluky a dále genitiv partitivní a záporový. Z frekventovanějších sloves uveďme alespoň některá: *zmocnit se čeho, dosáhnout čeho, zbavit se čeho, stranit se čeho; přidat soli, dodat si odvahy* (genitiv partitivní u látkových podstatných jmen oproti akuzativu u ostatních), *nemít peněz, nevědět si rady* (genitiv záporový – v kladné větě alternuje s akuzativem). Prostý genitiv není tedy příliš frekventovaným pádem a jeho použití je ve většině případů sémanticky motivované – nějakým způsobem vyjádřit množství, podílnost či částečnost. Jediným případem, kdy je v češtině prostý genitiv tradičně považován za příslovečné určení, tzn. za označení okolnosti, je datování: *stalo se to čtvrtého října, přijede dvacátého dubna*. Pokud tyto příklady srovnáme s výše zmíněnými sémantickými typy genitivního předmětu, můžeme říci, že jde o obdobnou motivaci: vyjádření částečnosti (vybíráme pouze jeden den z měsíce). Potom lze hovořit o identických případech a považovat všechny případy za označení participantů (s dodatečnou informací o částečnosti a množství).

Dativ je pádem z tohoto hlediska poněkud jednodušším, neboť nenajdeme případ, kde by prostý dativ byl považován za příslovečné určení, tzn. okolnost. Škála sémantických typů je sice velice široká, nicméně pro prvotní rozdělení okolností a participantů není relevantní. Je tedy možno shrnout, že dativ v češtině je pádem označujícím participanta.

Poněkud komplikovanějším se jeví akuzativ, i když je to bezesporu nejfrekventovanější pád předmětový, a to předmětu přímého. V drtivé většině případů jde tedy i podle tradiční gramatiky o pojmenování participanta děje. Výjimku tvoří následující příklady: *Stál kousek od něho. Banka leží kilometr od nádraží.* (určení místní) *Odjeli tuto neděli. Vidáme se každý rok. Pracuji na tom už týden. Počkej na mě hodinu.* (určení časové) *Ten balík váží pět kilo. Stojí to peníze.* (určení míry)

Na první pohled je nejsložitějším případem v češtině instrumentál. Jde totiž o pád s nejméně vyhraněnou funkcí. Svědčí o tom i fakt, že Bauer, Grepl uvádějí ve Skladbě spisovné češtiny jako příklad předmětu v instrumentále *vonět šeríkem* a jako příklad příslovečného určení v instrumentále *vonět medem*. I v případech, kdy je instrumentál považován za předmět, jde mnohdy o význam prostředku nebo nástroje, což je vlastně okolnost děje a typický význam příslovečného určení. Mohlo by se tedy zdát, že v češtině, přestože je to pád prostý, jde o frázi označující okolnost, nikoli participanta. Proti tomuto chápání však stojí následující argumenty. Těžko bychom za okolnost označili případy jako *zabývat se čím, disponovat čím, šetřit čím, vyznačovat se čím, vynikat čím*. Navíc u mnoha instrumentálních vazeb existuje ještě varianta předložková, což lze chápat jako možnost volby pro mluvčího, aby vyjádřil, zda považuje danou entitu za účastníka děje nebo za okolnost jako při rozdílech mezi (19a,b), (20a,b) nebo (24a,b) a (25a,b).

(26a)	<i>Napsal ten dopis strojem.</i>
(26b)	<i>Napsal ten dopis na stroji.</i>
(27a)	<i>Toulal se krajem.</i>
(27b)	<i>Toulal se po kraji.</i>

Závěrem tohoto oddílu tedy můžeme shrnout, že analogicky k Huffmanovu přístupu lze chápat v češtině pády nominativ, genitiv, dativ, akuzativ a instrumentál za pády označující participanty a pády předložkové, což je genitiv, dativ, akuzativ, lokál a instrumentál, za pády označující okolnosti.*

3.4 PÁD JAKO SIGNÁL MÍRY KONTROLY NAD DĚJEM

Dalším úkolem bude posoudit, zda signál užití určitého konkrétního pádu nese význam míry kontroly nad dějem, který by byl srovnatelný se signálem pozice v anglické větě. Za tímto účelem posudíme příklady s typickými kombinacemi prostých pádů používaných v českých větách.

- (28) *Ponocný zatroubil.*
- (29) *Bolí mě v krku.*
- (30) *Učitel si všiml chyby.*
- (31) *Tatínek přinesl dárek.*
- (32) *Studenti nerozuměli výkladu.*
- (33) *Vědci se zabývali výzkumem.*
- (34) *Vnouček přinesl babičce vody.*
- (35) *Jana se dotkla žáby prstem.*
- (36) *Hostitelé podali hostům skleničky.*
- (37) *Kuchař přidal soli lžičkou.*
- (38) *Herec poděkoval divákům úsměvem.*
- (39) *Prodavač nabral zákazníkům zeleniny rukou.*
- (40) *Syn převezl mamince nábytek autem.*

Stejně jako v angličtině pořádek slov, tak i v češtině pád označuje relativní stupeň kontroly nad dějem. Ve větách (39) a (40) je označen maximální možný počet participantů – čtyři. Např. ve větě (40) *syn* demonstruje nejvyšší stupeň kontroly, je agens, a proto je označen nominativem. *Maminka* je motivátorem děje *převážení*, tzn. poněkud pasivnější než *syn*. *Nábytek* je tímto dějem zasažen, ale je ještě pasivnější; *auto* má ještě nižší stupeň kontroly, neboť je pouze prostředkem. Relativitu stupně kontroly je možné demonstrovat srovnáním vět (40) a (33). V obou větách je použit instrumentál. Jeho význam je naprosto odlišný, nicméně pro vyjádření stupně kontroly irelevantní. Ve větě (40) jde o stanovení relativního pořadí aktivity: P_1 – nominativ (nejaktivnější), P_2 – dativ, P_3 – akuzativ, P_4 – instrumentál (nejpasivnější). Ve větě (33) je P_1 – nominativ aktivnější než P_2 – instrumentál. V obou případech však shodně funguje použití pádů k označení relativní míry kontroly.

3.5 RELATIVITA STUPNĚ KONTROLY

Výše uvedené příklady naznačují, že by bylo možné aplikovat Huffmanovu teorii následovně.

---

* Hovoříme o komplementaci slovesa, nikoli substantiva.

Fáze I: 4 participanti (D P₁ P₂ P₃ P₄)

	vysoký	P ₁	nominativ
stupeň	vyšší	P ₂	dativ
kontroly	nižší	P ₃	genitiv nebo akuzativ
	nízký	P ₄	instrumentál

Fáze II: 3 participanti (D P₁ P₂ P₃)

			kombinace		
stupeň	vysoký	P ₁	nominativ	nominativ	nominativ
kontroly	střední	P ₁	dativ	genitiv nebo akuzativ	dativ
	nízký	P ₁	genitiv nebo akuzativ	instrumentál	instrumentál

Fáze III: 2 participanti (D P₁ P₂)

			kombinace		
stupeň	vyšší	P ₁	nominativ		
kontroly	nižší	P ₂	genitiv nebo dativ nebo akuzativ nebo instrumentál		

Fáze IV: 1 participant (D P₁)

stupeň kontroly	jakýkoli	P ₁	nominativ nebo akuzativ
-----------------	----------	----------------	--------------------------------

Pokud se na základě těchto tabulek budeme snažit seřadit prosté pády v češtině podle stupně kontroly nad dějem, dojdeme k následujícímu závěru:

P ₁ nominativ	P ₂ dativ	P ₃ genitiv nebo akuzativ	P ₄ instrumentál
vyšší	← stupeň kontroly děje →		nižší

Jak je patrné z předcházejících příkladů, v češtině neexistuje situace, kde by vedle sebe v jedné větě byl označen jeden participant genitivem a jeden akuzativem. Lze vyvodit, že jde v obou případech o participanta zasaženého do určité míry dějem, s nižším stupněm kontroly, přičemž genitiv se vyskytuje většinou v případech, kde je jeho použití motivováno snahou přiřadit této frázi dodatečný význam množství, podílnosti nebo částečnosti (včetně dosažení a odluky).

Podrobnější komentář by si zasloužil i případ instrumentálu. Jednoznačně jde o pád s nejnižším stupněm kontroly nad dějem. Svým významem má velice často blíže k tradičnímu pojetí příslovečného určení než předmětu; označuje prostředek, a tedy okolnost děje. Nabízí se tedy možnost říci, že instrumentál v češtině není pádem označujícím entitu, ale okolnost děje a vyřadit tento pád ze systému kontroly nad dějem. V tomto případě by se instrumentál přiřadil k lokálu a tyto dva pády by byly považovány za prostředky označující pouze okolnosti, u instrumentálu ve formě prosté i předložkové. S tímto úhlem pohledu však nekorespondují příklady jako *zabývat se čím, plýtvat čím*. Bylo by problematické považovat tyto případy za okol-

nost děje, neboť porovnáme-li P_2 ve větách (30) až (33), musíme připustit, že jejich funkce je obdobná. Není tedy důvod právě instrumentál z tohoto systému vyřadit. Navíc jde o pád prostý, a proto bude asi logičtější, zachovat stejný přístup jako u ostatních pádů: prostý označuje participanta, předložkový okolnost.

3.6 PŘEDLOŽKOVÉ PÁDY

V tradičním pojetí gramatiky však nejsou předložkové pády jednoznačně považovány za příslovečné určení. Některé případy předložkového genitivu (*vrazit do čeho, zamilovat se do koho*), dativu (*přiznat se k čemu, spiknout se proti komu*), akuzativu (*zapomenout na co, věřit v co*) i instrumentálu (*zvítězit nad kým, dohodnout se s kým*) jsou považovány za předměty, což by v našem chápání znamenalo participanty. I když by se dalo říci, že sémanticky se někdy tyto předložkové pády blíží označení participantů, předložka přece jen brání přímému vyjádření stupně kontroly nad dějem a mnohdy dodává další význam, jako např. kterým směrem. U některých sloves jsou dokonce možné obě varianty, pád prostý i předložkový, což naznačuje, že půjde o dva možné přístupy k realitě s možností volby pro mluvčího.

(41a) *Babička zapomněla recept na bábovku.*

(41b) *Babička zapomněla na recept na bábovku.*

V příkladu (41a) jde o pojmenování participanta, (41b) okolnosti děje, s obdobným rozdílem jako v angličtině u příkladů (20a) a (20b) *watch John/watch for John*.

3.7 PRINCIP OHNISKA V ČEŠTINĚ

Porovnáme-li tabulky zobecňující princip stupně kontroly nad dějem v angličtině a češtině, je patrné, že v české verzi chybí provázanost s umístěním entity do ohniska výpovědi nebo mimo něj. Pro český jazyk nelze zobecnit, že participant označený nominativem je automaticky v ohnisku a ostatní mimo ohnisko. Do hry totiž vstupují další faktory, jako je možnost vyjádření nebo nevyjádření podmětu a relativně volný pořádek slov. Považuji tedy za opodstatněné ponechat tento problém na samostatnou diskusi.

4. SROVNÁNÍ ANGLIČTINY A ČEŠTINY

V závěrečné části by stálo za úvahu srovnat některé nejnápadnější rozdíly v přístupu k pojmenování reality v angličtině a češtině.

4.1 ROZDÍLNÝ STUPEŇ KONTROLY

Do první skupiny sloves by patřila ta, která rozdílným způsobem chápou stupeň míry kontroly nad dějem.

- (42) *Peter liked the picture.*
 (43) *Petrovi se líbil ten obraz.*

V obou jazycích jde o označení děje a dvou participantů. Liší se ovšem mírou kontroly nad dějem, kterou jim jednotlivé jazyky přisuzují. V angličtině je P_1 *Peter* a P_2 *the picture*, což znamená, že *Peter* je v tomto ději aktivnější a má jej více pod kontrolou než *the picture*. Oproti tomu v češtině je P_1 *ten film* (v nominativu) a P_2 *Petrovi* (v dativu), a tedy *ten film* je aktivnějším participantem než *Petr*. Na první pohled neslučitelné přístupy lze vysvětlit asi takto: V angličtině ve aktivnější *Peter* – on je tím, kdo posuzuje stupeň své libosti nebo nelibosti vůči druhému participantovi – *the picture*. V češtině je za aktivnější považován *ten film* – zásadnějším způsobem tedy ovlivňuje proces vyvolání libosti nebo nelibosti a *Petr* je pouze účastníkem, který na sebe více méně pasivně nechává *ten film* působit. Obdobně rozdílný přístup obou jazyků ke stupni kontroly nad dějem můžeme sledovat např. u slovesa *mind/vadit*.

4.2 ROZDÍLNÉ PŘISUZOVÁNÍ ROLÍ PARTICIPANTŮ A OKOLNOSTÍ

Dalším bodem, v němž se oba jazyky liší, je rozdílné použití prostých a předložkových pádů, jinak řečeno, považování členů za participanty nebo okolnosti děje.

- (44a) *Ann was looking for the key.*
 (44b) *Anna hledala klíč.*
 (45a) *John consulted his superordinate.*
 (45b) *John se poradil se svým nadřízeným.*

Ve větách (44b) a (45a) jde o pojmenování dvou participantů, ve větách (44a) a (45b) o pojmenování jednoho participanta a jedné okolnosti děje. Jednotlivé jazyky tedy přiřazují těmto členům rozdílnou důležitost a považují je za různé přínosné pro děj samotný. Participant se děje účastní, byť značně pasivně, okolnost pouze vytváří rámec pro tento děj. Pojmenovaná aktivita je sice v obou jazycích stejná, ale rozdílný je náhled na členy kromě agenta. Vzhledem k tomu, že není předem jasné dáno, kolik argumentů musí sloveso na sebe vázat, nastanou případy, kdy různé jazyky uplatňují různé hodnocení reality.

Za zmínku stojí i následující zajímavé příklady, kde u některých sloves mají oba jazyky volbu, u jiných má každý jazyk jedno dané chápání, ale odlišné od druhého jazyka.

- (46a) *The boy jumped the brook.*
 (46b) *The boy jumped over the brook.*
 (47a) *Chlapec přeskočil potok.*
 (47b) *Chlapec přeskočil přes potok.*

V těchto případech má anglický i český mluvčí možnost volby, zda bude ono místo (*potok/the brook*) považovat za participanta nebo pouze za okolnost děje.

- (47a) *The chair entered the hall.*
 (47b) *Předseda vstoupil do sálu.*

V tomto případě možnost volby pro mluvčího odpadá, jazyk rozhodl za něho. V angličtině je *the hall* považován za pasivního účastníka děje *vstupování*, v češtině je *sál* pouze okolnost.

Poslední skupinou sloves demonstrujících rozdílný přístup v češtině a angličtině jsou ta, která v češtině vážou tři participanty nebo dva participanty a okolnost, v angličtině dva participanty a jednu okolnost, ale s možností volby, který člen bude za participanta považován.

(48a) *The prisoners loaded a lorry with coal.*

(48b) *The prisoners loaded coal on a lorry.*

(49a) *Vězňové naložili auto uhlím.*

(49b) *Vězňové naložili uhlí na auto.*

Anglický mluvčí stojí před volbou, který člen bude považovat za důležitější pro děj a kterého tudíž označí za participanta. Ve větě (48a) je to *a lorry*, v (48b) *coal*. Před obdobnou volbou stojí i český mluvčí, i když k tomu má jiné prostředky. Ve větě (49b) má zásadnější význam *uhlí* – je označeno za pasivního participanta, *auto* je považováno pouze za místní okolnost. Ve větě (49a) jsou však všechny členy participanty. Podle pádu, kterým jsou označeny, můžeme určit stupeň jejich kontroly nad dějem: P_1 – *vězňové* (nominativ), P_2 – *auto* (akuzativ), P_3 – *uhlím* (instrumentál). Tato věta tedy postihuje odlišný přístup mluvčího: *auto* je považováno za zásadnější pro děj nakládání než *uhlí*. Pokud bychom v obou jazycích porovnávali pouze relativní stupeň důležitosti členů pro děj, můžeme říci, že oba jazyky mají obdobné možnosti volby, i když konkrétní realizace se poněkud liší.

5. ZÁVĚR

Stupeň kontroly nad dějem je jedním ze základních významů, které si věta klade za cíl vyjádřit. Vzhledem k různým jazykovým systémům pro tento význam existují různé signály. V angličtině je tímto signálem pořadí označených entit ve větě, v češtině je jím pád, jímž se entita označuje. V angličtině tedy platí, že čím více vlevo je participant ve větě umístěn, tím vyšší stupeň kontroly nad dějem demonstruje. Navíc je princip kontroly úzce provázán s principem ohniska, takže participant stojící vlevo od pojmenování děje je v ohnisku výpovědi, ostatní, stojící vpravo, jsou mimo ohnisko. Pro konkrétní realizaci to znamená, že pokud chce mluvčí umístit do ohniska participanta s nižším stupněm kontroly nad dějem, musí ho ve větě posunout více doleva a aktivnějšího vůbec nezmiňovat, neboť v ohnisku (před dějem) může stát pouze jeden participant.

Pro češtinu platí následující pořadí pádů podle stupně kontroly: nominativ, dativ, akuzativ nebo genitiv, instrumentál. Přitom v konkrétní větě se počet označených participantů může pohybovat od čtyř až po jednoho. Narozdíl od angličtiny však čeština pro umístění participanta do ohniska výpovědi používá jiných prostředků, nikoli pádu. Oba signály, ať již pořadí ve větě nebo pád, však udávají relativní stupeň kontroly, nikoli absolutní.

Rozhodnutí, zda člen považujeme za participanta nebo za okolnost, je v některých případech ponecháno na mluvčím (jestliže existují v jednom jazyce dvě varianty – jedna s prostým pádem, jedna s předložkovým). Ve většině případů však už je toto chápání v jednotlivých jazycích ustálené, neznamená to ale, že je shodné. Pro proces osvojování druhého jazyka jsou nejkomplicovanější případy, kdy jeden jazyk považuje člena za participanta, druhý za okolnost a opačně. Tyto situace

jsou však zároveň důkazem, že neexistuje univerzální náhled na realitu, ale že používáním konkrétního jazyka projevujeme určité chápání světa, které nemusí být identické s ostatními jazyky.

Seznam použitých zkratk

- D děj
- P první participant
- P druhý participant s relativně nižším stupněm kontroly než P
- P třetí participant s relativně nižším stupněm kontroly než P
- P čtvrtý participant s relativně nižším stupněm kontroly než P

Použitá literatura

- Bauer, J., Grepl, M., 1980, *Skladba spisovné češtiny*, Praha.
- Collins Cobuild English Grammar, 1992, London.
- Diver, W., 1982, *Columbia University Working Papers in Linguistics*, New York.
- Dušková, L., 1995, *Syntax současné angličtiny, sbírka textů a příkladů k syntaktickému rozboru*, Praha.
- Dušková, L., 1988, *Mluvnice současné angličtiny na pozadí češtiny*, Praha.
- Huffman, A., 1992, *Modern English: A Columbia-School Grammar*, New York.
- Šmilauer, V., 1972, *Nauka o českém jazyku*, Praha.
- VanValin R. D., Jr., 1997, *Syntax. Structure, meaning and function*, CUP.

Summary

The article tries to find a signal-meaning theory concerning the degree of control in English and Czech languages. According to Columbia School, in English the position of a participant in a clause functions as a signal of the degree of control. The more to the left the participant occurs, the higher degree of control it shows. Moreover, the system of control is interdependent with the system of focus. The participant in focus stands to the left of the action, all the other participants stand to the right and are out of focus. The Czech language has another signal – case – for expressing the degree of control. It uses cases in the following order: nominative, dative, accusative or genitive, instrumental. Nominative shows the highest degree of control and instrumental the lowest. However, the system of control is not interrelated with the system of focus as it is in English. Czech has other means to put a participant in focus, but that was not the subject to discuss.

In both languages we can change the role of a part of a clause by using a preposition. That part does not function as a participant any more, but it is a circumstance of the action. In other words, participants (as main information) are represented by nominal phrases, circumstances (as extra-information) by prepositional phrases. In some cases each language shows its own approach to the action and decides about participants and circumstances differently. To generalise, there is a universal principle of control that shows the relative degree of control of particular participants. That meaning can be represented by various signals in various langu-

ages, e.g. participant order in English, case in Czech. There does not exist a universal strategy of deciding which phrase should be considered a participant and which a circumstance. These examples can serve as an evidence of different understandings of reality through different languages.